

MARTÍ I CASTELL, Joan (2016): *Filologia, història i societat* (Col·lecció Textos i Estudis de Cultura Catalana, 211). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 264 p.

En un «Espai de lectura» de la *Revista de Catalunya* (299, p. 193) vaig fer notar que al final del 2016 dos acadèmics van coincidir per separat a aplegar una bona colla d'articles publicats durant les últimes dècades. L'un era Josep Murgades, catedràtic de filologia catalana a la Universitat de Barcelona, que va recopilar quaranta escrits publicats entre els anys 1984 i 2014. L'altre era Joan Martí i Castell, catedràtic emèrit de la Universitat Rovira i Virgili i membre també emèrit de l'Institut d'Estudis Catalans, que va publicar setze articles redactats entre els anys 1977 i 2014 i centrats en la realitat històrica i social de la llengua catalana. És aquest últim el volum de què faig una breu recensió.

A la «Introducció» del llibre, l'autor explica que aquesta obra en complementa una altra de seva: *Aportacions a l'estudi de la filologia i la lingüística catalanes*, que el 2014 van editar Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Diputació de Tarragona. Aquella obra se centrava en la sociolingüística, la dialectologia social i l'anàlisi filològica de textos. Per tant, el segon volum amplia el primer. És curiós que Murgades, igual que Martí i Castell, també va publicar un primer volum: *Llengua i discriminació*, el 1996. Ara bé: els articles del primer volum de Murgades es repeteixen en el segon. Martí i Castell no en repeteix cap.

Els articles de *Filologia, història i societat* estan ordenats cronològicament i giren entorn de la filologia i de la lingüística: n'hi ha quatre del segle XX (l'últim és de 1993); la resta abasta el període 2001-2014. Tots els articles, la majoria teòrics, Martí ja els havia publicat de manera esparsa en diferents llibres i revistes. Soc de l'opinió que els quatre articles més antics són representatius del Martí i Castell que ja ha tancat la recerca o la difusió d'un tema concret. S'hi podria afegir també l'últim, com diré més endavant.

En l'article més antic, per exemple («Observaciones sobre algunos resultados del análisis de tres manuscritos del *Libre de Contemplació en Déu* de Ramon Llull», publicat el 1977), l'autor demostra un gran respecte per Badia i Margarit i, ahora, esgrimeix amb gran noblesa una ferma determinació a criticar-li l'extracció de resultats partint d'un article que Badia escriu el 1962 sobre el mateix *Libre de Contemplació*. Martí diu que els resultats de Badia són incomplets i que, per tant, cal ser prudents. Assenyala que la comparació d'un únic capítol (que és el que fa Badia) amb dotze capítols (que és el que ha fet l'autor) revela diferències notables, i les detalla amb precisió.

L'article de 1986 («Gramàtica històrica i/o (?) història de la llengua. Aportacions al català») se centra en la concepció de la història lingüística. Martí enfila els conceptes de *gramàtica*, *gramàtica històrica* i *història de la llengua*. Hi subratlla els límits i les vaguetats, abans de fer un report dels principals estudis, els corrents i els mètodes de gramàtica històrica o d'història de la llengua catalana a partir dels anys cinquanta del segle XX. Martí fa consideracions que el bon lector possiblement s'afanyi a retènnir: manquen treballs d'història de la llengua catalana; l'estudi de la història de la llengua obliga a fer servir un mètode interdisciplinari «que no sempre és fàcil d'aplicar» (es refereix a la col·laboració d'historiadors i fins i tot d'especialistes no romanistes); les gramàtiques de Badia i de Moll són puntals en el coneixement de la llengua catalana —a pesar de les crítiques que van rebre de Joan Coromines—; etc. «El generativisme i la sociolingüística tenen excel·lents representants», apunta de passada. Els tenien aleshores i els continuen tenint ara, més de trenta anys després. L'admiració per Badia i Margarit es manifesta de manera oberta: en la relació bibliogràfica hi és referenciat disset vegades; més que cap altre autor.

El tercer article, de 1989, s'ocupa de la història social de la llengua catalana («La llengua catalana al Principat de Catalunya»). Sense introducció i amb un títol que no aclareix el període estudiat, Martí parteix del segle XVI amb el procés de descatalanització creixent. La crisi de la Corona d'Aragó aparta la llengua catalana de la cort i la converteix en llengua popular, «en el sentit negatiu de no literària». L'autor, com sempre excel·lent, amb una gran capacitat científica per amaran el text amb èstica literària, repassa els episodis més destacats dels tres segles que conformen l'anomenada Decadència, del segle de la Renaixença i el Modernisme, de la primera meitat del segle XX (hi ha un error a situar el 1925 el cop

d'Estat de Primo de Rivera; i una errata en indicar el 1990 —i no el 1900— com a any de la pastoral del bisbe Josep Morgades sobre la llengua catalana a l'Església); de la repressió franquista i del postfranquisme, és a dir, "l'Estat de les autonomies" en què, per a Catalunya, el català és la llengua pròpia, l'única, i és també la llengua oficial, al costat del castellà. En aquest article Martí assenyala, amb optimisme, que l'article 3 de l'Estatut d'Autonomia de 1979 no parla de cooficialitat "sinó d'estricta oficialitat". Tanmateix, si hi féssim una ullada actual, veuríem que els anys van demostrant que Espanya promou, amb interès, el castellà com a llengua oficial a Catalunya: "l'estricta oficialitat" del català a Catalunya va ser el 1979 una folla il·lusió.

L'últim article del segle xx es refereix també a un episodi clau de la història social de la llengua catalana, el del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana («The First International Catalan Language Congress, Barcelona, 13-18 October, 1906»). Martí i Castell fa una aproximació inicial a la realitat cultural de la llengua catalana, pensada sobretot per a estrangers —als quals recorda, entre altres informacions, que Barcelona és "the Catalan capital"—, i entra tot seguit a explicar el significat i les conseqüències del Primer Congrés. El text el va publicar el 1993 l'editorial Mouton de Gruyter, en anglès —també són en anglès alguns versos de l'*Oda a la pàtria*, d'Aribau, i les citacions del discurs de cloenda d'Antoni M. Alcover com a president del Congrés. En aquest cas, crec que l'article s'hauria d'haver traduït al català i revisat, a parer meu, amb vista als destinataris habituals: no són aquesta publicació, ni la col·lecció en què s'inscriu, plataformes en què calgui fer servir l'anglès. Els seguidors de Martí i Castell, entre els quals m'hi compto, no recorrem a «The First International Catalan Language Congress...» per descobrir la competència lingüística del gran mestre filòleg.

Els dotze articles restants, tots del segle XXI, són exemple del que jo mateix he escrit en una altra banda i que repeteixo ben content: «Martí es fa llegir» (suplement de cultura d'*El Punt Avui*, 21 de maig del 2017, p. 29). Hi ha molts temes que atreuen filòlegs i lingüistes, però només alguns filòlegs i lingüistes són capaços d'atreure amb independència dels temes que estudien. És el cas de Joan Martí i Castell.

Això es nota tant si Martí escriu sobre la vida i l'obra d'Artur Bladé Desumvila (article del 2007, escrit en el centenari del naixement del gran poeta, historiador, geògraf, biògraf... de Benissanet) com si escriu sobre Ramon Aramon i Serra i la salvació de l'Institut d'Estudis Catalans (article publicat el 2011, però escrit també el 2007 a propòsit d'unes jornades d'homenatge en el centenari del naixement del famós secretari de l'Institut). Martí cisella els textos amb una ànima encomiable. Vegem-ho en algun fragment dels personatges esmentats.

Sobre Bladé Desumvila, diu el següent: «Mèxic i França s'humitegen amb ell de l'aigua de l'Ebre de la Catalunya meridional, de la seva Ribera, que sempre ha dut al cor: Benissanet. I, com el riu, Artur Bladé segueix sempre camí endavant, mai dret, això sí, perquè ha d'esquivar amb sinuositat fluvial ariscada els objectes que se li planten davant i de què extreu sempre coneixement» (*Filologia, història i societat*, p. 184). Sobre Aramon, destaca el ventall de reconeixements. En destaco només un: «Aramon, com Pompeu Fabra, entenia com un sol sentiment el de la disciplina lingüística i el de la lleialtat patriòtica. De la seva llarga tasca de filòleg, mai no en separà la de militant de la causa nacional; i en això fou un subversiu autèntic que ensinistrà els deixebles, per la qual cosa cap dels qui ho han estat i ho són veritablement no es dedica a la recerca sense un compromís cívic. Que això és, a la fi, fer ciència: servir a la llibertat, a la democràcia, a la justícia, a la fraternitat, a la igualtat dels pobles» (*Filologia, història i societat*, p. 209).

L'autor imprimeix un caràcter d'orfebre fins i tot en els textos menys subjectes al segell personal. Es pot veure, per exemple, en els únics tres articles sociolingüístics del llibre: «El tractament dels manlleus en la segona edició del *Diccionari de la llengua catalana*», del 2007 i publicat l'any següent; «Els mitjans de comunicació i l'ús de la llengua», del 2010, i «Ni les gramàtiques ni els diccionaris no són mai sexistes. Contribució a un debat sociolingüístic», del 2013.

Martí mostra formes com *saprolègnia* (pertanyent al camp semàntic de la ciència forestal), *nucleosíntesi* (de la física nuclear), *maputxe* (de l'antropologia), entre moltes més —que s'inclouen en aquest cas en la segona edició del diccionari—, i diu que «es fa imperiosa la tasca d'acoblament sòlid dels llenguatges d'especialitat i la llengua comuna». L'autor, tanmateix, fa una crida prèvia a evitar els man-

lleus innecessaris (diu Martí que és un acte de respecte envers la llengua pròpia i envers, també, la llengua de la qual es manllevarien): si són inevitables, caldrà fer-ne una adaptació total o parcial. Martí subratlla deu criteris principals que han de guiar la formació de terminologia, entre els quals hi ha el respecte al geni de la llengua.

Encara en l'anàlisi del diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, Martí presenta casos asèptics en pro de la consideració igualitària entre l'home i la dona: modificacions en la nomenclatura i en les definicions dels articles, desdoblament de les subentrades, addició i supressió d'exemples, etc. Tanmateix, un cop presentats aquests casos, l'autor els sap embolcallar amb un aire particular, no exempt de contundència. És llavors quan el lector s'atura a pensar si les llengües es construeixen o no al marge de les ideologies culturals dominants; si podem identificar o no el gènere gramatical amb el sexe dels animals; si el principi de l'economia lingüística s'aplica en el llenguatge sexista... És aquest *de facto* el segell personal de Martí i Castell.

En relació amb l'anàlisi de la qualitat lingüística dels mitjans de comunicació audiovisuals, Martí és molt clar: no hi ha cap motiu —escriu— perquè els professionals dels mitjans no s'hagin de subjectar a les normes acadèmiques. Dit d'una altra manera, un periodista ha de dominar suficientment l'idioma amb què treballa. Per això l'autor s'exclama que ens arribem a ruboritzar de parlar bé en català. Dona, al capdavant, quatre objectius que tots els comunicadors dels mitjans podrien intentar complir: situar-se en el registre que el context requereixi; recórrer a solucions lingüístiques que no siguin estranyes a ningú; plasmar el registre en tot l'ús: entonació i fonètica, morfologia, sintaxi i lèxic, i consolidar un lèxic d'especialitat genuí.

Fan de bon llegir tots els altres articles, ben diferents entre si. Hi ha un estudi comparatiu de la política lingüística al Quebec i a Catalunya («La planificació lingüística al Quebec i a Catalunya», del 2002) i una interpretació de les llengües com a reflex de la idiosincràsia dels col·lectius de què són pròpies («Les llengües i les cultures: interpretacions específiques de la realitat», també del 2002).

Hi ha dos estudis sobre l'oralitat i l'escriptura. El primer aborda, entre altres qüestions, la ideologia i la paraula, i també el mite de l'espontaneïtat («És espontània l'oralitat?», del 2003); el text es va presentar en unes jornades sobre l'oralitat i els mitjans de comunicació. En aquest sentit, Martí explica que la televisió ha arribat a l'escenificació màxima de l'engany: la credibilitat de la informació augmenta si s'aconsegueix «la impressió de parlar sense pautes escrites». El segon estudi presenta les *Homilies d'Organyà* com un text a cavall de l'oralitat i l'escriptura, un text escrit amb la finalitat de ser llegit («Les "Homilies d'Organyà": entre l'escrit i el parlat», del 2004), del qual Martí i Castell dona mitja dotzena de particularitats lingüístiques que fan captivar el lector malalt de llengua. Per exemple: l'ús de la primera persona del plural dels verbs implica tots els qui escolten l'emissor, i l'emissor mateix, «fenomen que atorga modèstia al discurs i, doncs, major credibilitat». Hi ha, així mateix, un article entorn de la interpretació del valor historicolingüístic dels textos («Presentació de l'edició facsímil del *Vocabolari molt profitós per aprendre lo catalan alaman y lo alaman catalan* imprès a Perpinyà per Joan Rosembach el 1502», del 2004). Martí i Castell fa veure, sàviament, la principal virtut del *Vocabolari*: s'ocupa només de dues llengües, el català i l'alemany, i es desentén del llatí, que no és ni llengua de partença ni llengua d'arribada ni llengua de transició. Que no hi hagi pràcticament traces del llatí en un document de 1502 és d'una rellevància extraordinària. Tanmateix, l'autor mateix en dona l'explicació: «[El *Vocabolari*] no s'escriu per a ésser material escolar, sinó que té una finalitat d'aprenentatge autodidacte». Però l'obra té altres singularitats ben profitoses, que el text de Martí i Castell i el pròleg de Vinyet Panyella, si el lector acudeix a l'edició facsímil que en va fer l'Institut Ramon Llull, mostren amb una amable erudició.

El llibre *Filologia, història i societat* recull, finalment, dues peces més, les més actuals. El 2013 Martí i Castell va escriure un article sobre la metodologia utilitzada en el *Diccionari de pseudònims* («Reflexions des de la lectura del *Diccionari de pseudònims usats a Catalunya i a l'emigració*») i el 2014 va escriure un altre article d'anàlisi de la història social de la llengua («La Mancomunitat de Catalunya i la recuperació de la llengua i la cultura»). Aquest últim, coincidint amb la celebració del centenari de la Mancomunitat, s'hauria pogut escriure vint o trenta anys abans amb motiu d'algun altre

número rodó: el lector hi hauria trobat el mateix Martí i Castell rigorós i culte, que ajusta les paraules del primer president, Enric Prat de la Riba, i que també enalteix la governança del segon, Josep Puig i Cadafalch, els quals van convertir la Mancomunitat en un «veritable instrument d'estat». En aquest sentit, és un treball que s'afegeix a la col·lecció antològica d'articles martinians.

Són interessants les reflexions des de la lectura del *Diccionari de pseudònims usats a Catalunya i a l'emigració*. Martí i Castell sap —i diu— que es tracta de la primera obra elaborada amb el rigor que requereixen les noves metodologies lexicològiques i lexicogràfiques; també sap —i també diu— que és una obra d'una enorme envergadura qualitativa i quantitativa (7.500 entrades), «que solament pot aportar-se des de l'erudició i el coneixement de la vida cultural de la història catalana profunds i vastos que caracteritzen Albert Manent i Josep Poca» (*Filologia, història i societat*, p. 249). En canvi, després d'encapçalar l'article amb una acurada reflexió sobre les raons del pseudònim com a «amagatall estratègic», Martí es veu abocat a acceptar que, «segons els experts», són pseudònims aquelles formes que, amb matisos, ell no consideraria pseudònims: les inicials del nom i dels cognoms (sempre que es corresponguin amb les inicials del nom i dels cognoms reals. Per exemple: A. A. per Antònia Abelló, en contrast amb A. B. C., que és un dels pseudònims de Marià Aguiló i Fuster); el primer cognom i prou (*Gila* per Miguel Gila); el nom de baptisme expressat amb un hipocorístic (*Pep Coll* per Josep Coll), i els dos cognoms reals però sense el nom de fonts (*Bigas Luna* per Joan Josep Bigas Luna).

És clar que hi ha una diferència entre *pseudònim* i *sobrenom*: en aquell, l'actor i el creador del nom és el mateix; en aquest, l'actor i el creador del nom són diferents. El *Diccionari de pseudònims usats a Catalunya i a l'emigració* prescindeix dels sobrenoms (o renoms o malnoms). Martí i Castell, en aquest sentit, detecta alguns pseudònims que són recollits en el diccionari i que semblen més aviat sobrenoms. Creieu-me: Martí es fa llegir. Caràcter d'orfebre, sensibilitat cultural.

David PALOMA
Universitat Autònoma de Barcelona

MARTÍ MESTRE, Joaquim (2017): *Diccionari de fraseologia (segles XVII-XXI)*. València: Universitat de València (Biblioteca Lingüística Catalana, 32), 1.839 p.

El gruiçut *Diccionari de fraseologia (segles XVII-XXI)* és una aportació voluminosa (1.839 pàgines) i molt valuosa a l'estudi del valencià dels quatre darrers segles, que enriqueix els elements de la lingüística catalana pertanyents al "llenguatge repetit", l'estudi dels quals no havia atret els investigadors i que són necessaris per a un complet coneixement del nostre lèxic. El llibre constitueix un complement al *Diccionari històric del valencià col·loquial (segles XVII, XVIII i XIX)* (2004) i al *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809-1864) en el context històric* (2011), obres igualment riques de contingut, del mateix autor.

Es tracta d'un recull que conté, d'una manera exhaustiva, els fraseologismes recollits d'obres literàries i il·literàries, impreses o manuscrites, algunes inèdites, d'autors valencians: col·loquis, obres teatrals, llibretes de falles, sermons, diaris, etc.; cada unitat (locució, frase feta, parèmia) és objecte de comentari amb la corresponent definició, l'etimologia i/o motivació, referències bibliogràfiques, i equivalents en altres dialectes i llengües romàniques (occità, francès, castellà, italià, aragonès). Les 117 entrades sota el lema *aigua* o, encara més, les 145 sota el lema *sant/sent* són una mostra de l'esbalaïdora profusió de materials arrellegats i comentats. Quantitats que esborronen si hi sumem les 1.800 fonts documentals que ha despulat l'autor i les més de 550 peces bibliogràfiques a les quals ha recorregut per enriquir els respectius comentaris.

Al llarg de les seves pàgines, descobrim mots nous dins la seva locució (*quedar com un siriclori*, per a ponderar el posat seriós d'algú; *més negre que un socarrat*, de caràcter intensiu); unitats que han sofert el tractament fonètic tradicional (*almíver* 'almívar', amb pas de [a] > [e] posttònica en un mot importat, com ha passat en *bàlsem*, *tàlem*, *espàrec*, etc.); la substitució de *estela* 'estel, estrella', viu fins